

הפעם הראשונה בה מופיע העורב בתנ"ך היא בתום סיפור המבול: "וַיִּשְׁלַח אֶת הָעֹרֵב וַיֵּצֵא וַיָּצוּא וְשׁוֹב עַד יָבֹשֶׁת הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ"¹ רש"י מסביר: "יצוא ושוב - הולך ומקיף סביבות התיבה ולא הלך בשליחותו", כלומר, נח עומד לפני היציאה מהתיבה ושולח עופות לבחון את מצב המים בחוץ. העורב אינו מבצע את שליחותו ולכן נאלץ נח לשלוח גם את היונה. בסופו של דבר, לאחר שיבשו המים נח יוצא מהתיבה לא לפני שהאל מאשר לו את היציאה.

מתבקש לשאול, אם כן, מהי התועלת בשליחת העופות? הרב יונתן גרוסמן מציג שתי אפשרויות להשיב על תמיהה זו. האחת היא ש-"דומה הדבר למי שמחכה בקוצר רוח לאורחים יקרים ללבו, והוא צופה כל העת מן החלון ואף שולח את בנו להמתין בפתח ביתו ולהודיעו כאשר מכוניתם קרבה; הציפייה וההתנהגות הכרוכה בה לא תקרבנה את בוא האורחים, אך אין הוא יכול להימנע מהן". האפשרות השנייה היא ששליחת העופות מתפקדת כחלק מתהליך הבריאה המתחדש לאחר המבול.² לטענה זו נשוב בהמשך המאמר אולם תמיהה אחת נותרת בעינה גם לאחר תשובות אלו. מה תפקידו של העורב בסיפור? לשם מה מתאר הכתוב את שליחתו הכושלת של העורב?

על שאלה זו ננסה לענות במאמר זה באמצעות ההבנה של משמעות העורב במקרא ובחז"ל.

¹ ברי' ח, ז.

² י. גרוסמן, "נח, יונה ועורב", שיעורים בפרשת השבוע, בית המדרש הווירטואלי שליד ישיבת הר עציון.

הפעם הבאה בה מופיע העורב היא בפרשת שמיני בין העופות הטמאים: "את כל ערב למינו"³. בניגוד לכל שאר העופות המופיעים בפרשה זו בשלוש, לעורב מוקדש פסוק שלם. ניתן להסביר זאת לפי הגמרא:

"אמר ר' יוסי: סח לי נימוס אחיו של ר' יהושע הגרסי שהשוחט את העורב להתלמד בו - דמו מכשיר ר' אליעזר אומר: דם שחיטה לעולם מכשיר."⁴

ר' יוסי ור' אליעזר נחלקו האם דם שנשפך מחמת שחיטה של עוף טמא מכשיר את הנוגע בו לקבל טומאה כמו שאר שבעת המשקים, או שמא משום שמתיר בעלי חיים טהורים לאכילה ומוציא את בשרם מהאפשרות לטמא לאחר מותם כנבלה, הוא אינו מכשיר גם כשהוא של העוף הטמא. למסקנת הגמרא מועמדת מחלוקתם בעורב משום שיש בו סימני טהרה ולכן לדעת נימוס בשר העורב אינו מוכשר לקבל טומאה בדם שחיטתו. בתוס' מוסבר שהוא הדין בכל העופות הטמאים מלבד הנשר כפי שמוסבר במסכת חולין. מדוע אם כן, משתמשת הברייתא דווקא בעורב כדוגמה? על כך עונה הגמרא במסכת חולין:

"אמר רב נחמן: היה בקי בהן ובשמותיהן - עוף הבא בסימן אחד טהור, לא היה בקי בהן ובשמותיהן - בסימן אחד - טמא, בשני סימנין - טהור, והוא שיכיר עורב. עורב ותו לא? והתניא: עורב - זה עורב, למינו - ר' אליעזר אומר: להביא את הזרזיר, אמרו לו לר' אליעזר: והלא אנשי כפר תמרתא שביהודה היו אוכלים אותן, מפני שיש להן זפק! אמר להם: אף הן עתידין ליתן את הדין. דבר אחר: למינהו - להביא סנונית לבנה, דברי ר"א: אמרו לו: והלא אנשי גליל העליון אוכלים אותן, מפני

³ וי' יא, טו וכן בדב' יד, יד.

⁴ בבלי בכורות י, ע"ב.

שקרקבנו נקלף! אמר להם: אף הן עתידין ליתן את הדין. אלא: עורב

וכל מין עורב... מאי איכא, משום פרס ועזניה - ליתנהו בישוב.⁵

כלומר, הברייתא מציגה את העורב כדוגמה משום שהוא מצוי במקומות מיושבים ודבר הכתוב בהווה. בנוסף, הגמרא מחדשת שהעורב הוא המטעה ביותר מבין העופות הטמאים משום שיש בו שני סימני טהרה והוא מצוי גם במקומות מיושבים ולכן חייבים להכיר אותו ואת מינו על מנת להתיר עוף שנמצא בו סימן טהרה אחד או שנים.

העורב הבא שזכר בתנ"ך הוא שר מדין במלחמה כנגד גדעון: "וַיִּהְיֶה גַם עֹרֵב בְּצֹר עֹרֵב"⁶ העובדה ששר צבא במדין בוחר להיקרא עורב מעידה במידה מסוימת על תכונה של עורב הראויה ללוחם. תכונותיו של העורב מתוארות בישעיהו, בתהלים ובאיוב.

בנבואת ישעיהו מתואר חורבן שיבוא על כל הגויים כאשר בין יתר תיאורי השממה מופיע התיאור: "וַיִּרְשֻׁהָ קֶאֱת וְקִפּוֹד וְיִנְשׁוּף וְעֹרֵב וְשָׁכְנוּ בָּהּ"⁷. בניגוד לגמרא המתארת את הימצאות העורב במקומות יישוב העורב מופיע כאן כעוף השוכן בשממה. מסביר המלבי"ם: "והינשוף והעורב. שמצויים גם בישוב הם לא ירשוה רק ישכנו בה לפעמים דרך עראי, כי שם לא ישכנו בקביעות רק מדבריים". לפי דבריו התכונה של העורב הבאה לידי ביטוי בתיאור זה היא היותו אוכל נבלות. החורבן שיביא ה' על הגויים בארץ אדום יגרום לכך שהעורב אוכל הנבלות יבוא לשכון בה לעיתים על מנת ליהנות מפירות החורבן.

⁵ בבלי חולין סב, ע"א.

⁶ שו"ז, כה.

⁷ יש' לד, יא.

בתהלים מתוארים בניו של העורב בין השבחים שניתנים לה 'על יחסו הרחמני לברואיו': נוֹתֵן לְבִהמָה לְחִמָּה לְבִנֵי עֵרֵב אֲשֶׁר יִקְרְאוּ"⁸. באופן דומה באיוב: מִי יִכִּין לְעֵרֵב צִידוֹ כִּי יִלְדוּ וְלִדְיוֹ אֵל אֵל יִשְׁעוּ וְיִתְעוּ לְבָלִי אֲכָלִי"⁹ את השבח המיוחד בדאגה לבני העורב מסביר המדרש :

"ר' אסי הוה עסקן חמי חד עורב עביד קן עביד ביעין עביד אפרוחין נסבינון ויהבינון בקידרתא חדתא ואשע באפיהון ג' יומין בתר תלתא יומין פתח באפיהון למידע מה אינון עבדין אשכח יתהון דעבדין צואה וצואה עבדה יתושין והוון פרחין לעיל מנהון ואכלין להון קרא עליהן הדין פסוקא מי יכין לעורב צידו."¹⁰

[תרגום חופשי- ר' אסי היה עסוק וראה עורב עושה קן וביצים מהן בקעו גוזלים לקח אותם וסגר אותם בקדירה למשך שלושה ימים. לאחר שלושת הימים פתח בפניהם לדעת מה הם עושים. מצא אותם עושים צואה ממנה עולים יתושים אותם הם אוכלים. קרא עליהם את הפסוק מי יכין לעורב צידו.]

את הצורך בדאגה זו מסביר המדרש :

"ומנין שעורב אכזרי על בניו שנאמר (איוב לח) מי יכין לעורב צידו כי ילדיו אל אל ישועו יתעו לבלי אוכל, וכן הוא אומר (תהלים קמז) לבני עורב אשר יקראו ואמרו חכמים ז"ל העורב מוליד לבנים ואומר הזכר לנקבה שעוף אחר בא עליה ומואסין אותן ומניחין אותן, מה עושה

⁸ תהלים קמז, ט.

⁹ איוב לח, מא.

¹⁰ ויקרא רבה פרשה יט.

הקדוש ברוך הוא מזמין להן יתושין מצואתן ופורחין ואוכלין אותן שנאמר מי יכין לעורב צידו".¹¹

תיאור זה של העורב הביא את חז"ל להשתמש בו גם בתקנה הנוגעת לחיוב האדם לפרנס את ילדיו:

"אמר רבי אילעא אמר ריש לקיש משום רבי יהודה בר חנינא: באושא התקינו, שיהא אדם זן את בניו ואת בנותיו כשהן קטנים... כי הוה אתו לקמיה דרב חסדא, אמר להו: כפו ליה אסיתא בצבורא, וליקום ולימא: עורבא בעי בניה, וההוא גברא לא בעי בניה! ועורבא בעי בניה? והכתיב: לבני עורב אשר יקראו! לא קשיא: הא בחיורי, הא באוכמי."¹²

כלומר, על אדם שאינו זן את בניו מעבר לזמן בו הוא מחויב מהתורה יש להכריז בציבור שהוא נוהג במידתו של העורב ואף גרוע ממנו. תקנה זו אף נפסקה להלכה בשולחן ערוך.¹³

לפי דברים אלו התכונה הבולטת ביותר של העורב היא אכזריות אף על ילדיו. שר צבא שמכנה עצמו בשם זה מכריז על כך שאין בו רחמים. מבחינה מציאותית לא ידוע לנו על עורב שהוא אכן אכזרי על ילדיו באופן המתואר על ידי חז"ל, אולם ייתכן שחז"ל ראו בקוקייה, שאכן נוטשת את ילדיה בקינים זרים, מין עורב.¹⁴

¹¹ תנחומא דבי עקב ב.

¹² בבלי כתובות מט, ע"ב.

¹³ אבה"ע הלכות כתובות עא, א.

¹⁴ רש"י (בבלי חולין סב ע"א) מכנה את העורב קוקוא"ה ועל אף שהתרגום המילולי של מין זה הוא העורב המכונה "קאק" ייתכן שיש קשר בינו ובין הקוקייה.

כניגוד לדרכו של העורב מוצגת דרכו של הנשר: "כַּנְשֵׁר יַעִיר קִנּוֹ עַל גּוֹזְלָיו יִרְחֹף וַיִּפְרֹשׁ כַּנְּפָיו וַיִּקְחֵהוּ וַיִּשְׂאֵהוּ עַל אַבְרָתוֹ"¹⁵. לכן, כאשר מתואר עונשו של הלועג להוריו בספר משלי, בוחר שלמה להענישו דווקא באמצעות הנשר והעורב: "עֵינַי תִּלְעַג לְאֵב וְתִבּוֹז לִיקְהַת אִם יִקְרוּהָ עַרְבֵי נַחַל וַיֵּאכְלוּהָ בְּנֵי נֶשֶׁר"¹⁶. על כך אומר המדרש: "אמר הקדוש ברוך הוא יבא עורב שהוא אכזרי על בניו וינקר אותה ואל יהנה ממנה ויבא נשר שהוא רחמני על בניו ויהנה ממנה"¹⁷.

כך ניתן להסביר הופעה נוספת של העורב המצויה בסיפור אליהו: "וַיְהִי עַרְבִים מְבִיאִים לוֹ לֶחֶם וּבֶשֶׂר בְּבִקְרָה וּלְחֶם וּבֶשֶׂר בְּעֶרְבַת וּמִן הַנַּחַל יִשְׁתֶּה"¹⁸. אליהו שתבע כבוד האב ולא תבע כבוד הבן¹⁹ "זוכה" לחסדי העורבים שאינם תובעים כבוד בניהם. בנוסף, הבצורת שגורמת להתרבות הפגרים מביאה לתקופה של שפע בקרב העורבים אוכלי הנבלות שמכירים על כך טובה לאליהו.

אם דימוי העורב משמש כביקורת המופנה לאליהו, מפתיע לראותו גם בתיאור הדוד: "רֵאשׁוֹ קָתָם פֹּז קִוְצוֹתָיו תִּלְתְּלִים שְׁחֹרוֹת כְּעוֹרָב"²⁰. על פסוק זה דורשים חז"ל את דימוי העורב באופן חיובי:

"קווצותיו תלתלים. אמר רב חסדא אמר מר עוקבא: מלמד שיש לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות. שחרות כעורב, - במי אתה מוצאן - במי שמשכים ומעריב עליהן לבית המדרש. רבה אמר: במי

¹⁵ דב' לג, יא.

¹⁶ משי' ל, יז.

¹⁷ תנחומא דב' עקב ב.

¹⁸ מל"א, יז, ו.

¹⁹ אדר"ן (נוסחא ב) מז.

²⁰ שה"ש ה, יא.

שמשחיר פניו עליהן כעורב. רבא אמר: במי שמשים עצמו אכזרי על בניו ועל בני ביתו כעורב. כי הא דרב אדא בר מתנא הוה קאזיל לבי רב, אמרה ליה דביתהו: ינוקי דידך מאי אעביד להו? אמר לה: מי שלימו קורמי באגמא?²¹

מר עוקבא מוציא את המילים שחורות כעורב ממשמען ודורש אותן במשמעות של "שחר" ו"ערב". רבה דורש אותן כדימוי חיצוני. לא תכוונת העורב משמעותיות לדימוי החיובי של העורב אלא מראהו. לעומתו מסביר רבא באמצעות הסיפור על רב אדא, שכביכול לא רחם על ילדיו ואילץ אותם לצאת ולעבוד, שתכוונתו השלילית של העורב עשויה לשמש גם כתכונה חיובית כאשר מדובר בערך נעלה מגידול הילדים.

דרשה זו מאירה צד חיובי באכזריותו של העורב. אכזריות זו אינה נובעת מרוע צרוף אלא מכוונת לעודד את הילדים לרכוש עצמאות. העורב מנסה לזון את בניו במידת הדין בלבד. זו הסיבה שגדולת חסדי ה' מתוארת דווקא באמצעות החסד שה' עושה עם בני העורב לפני משורת הדין, על אף שהעורב עצמו נוהג במידת הדין.

ייתכן על פי זה להסביר שגם דרשת חז"ל על עשו הנושא את בת ישמעאל "לא לחנם הלך זרזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו"²² מתייחסת לכיבוד ההורים של עשו.

מידת הדין של העורב גורמת לו גם להצטרף אל המשמשים בתיבה :

²¹ עירובין כב, ע"א.

²² בבלי ב"ק צב, ע"ב.

"ובאת אל התבה אתה ובניך ואשתך ונשי בניך אתך, וכתוב צא מן התבה אתה ואשתך ובניך ונשי בניך אתך, ואמר רבי יוחנן: מיכן אמרו שנאסרו בתשמיש המטה. תנו רבנן: שלשה שמשו בתיבה, וכולם לקו: כלב, ועורב, וחם."

מדוע נאסרו באי התיבה בתשמיש המיטה? מסביר רש"י: "מפני שהעולם היה שרוי בצער".²³ העורב הנוהג לפי מידת הדין סבור שחסוכי בנים משמשין מטותיהן בשני רעבון,²⁴ מה גם שחורבנו של העולם דווקא משפיע חסד על העורב אוכל הנבלות ולכן לא רק שאינו מצטער, הוא אף שמח בחורבן העולם. כך מובן גם המדרש הבא:

"רבי פתח אוצרות בשני בצורת, אמר: יכנסו בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי גמרא, בעלי הלכה, בעלי הגדה, אבל עמי הארץ אל יכנסו. דחק רבי יונתן בן עמרם ונכנס, אמר לו: רבי, פרנסני! אמר לו: בני, קרית? אמר לו: לאו. שנית? א"ל: לאו. אם כן, במה אפרנסך? [א"ל:]: פרנסני ככלב וכעורב, פרנסיה. בתר דנפק, יתיב רבי וקא מצטער ואמר: אוי לי שנתתי פתי לעם הארץ! אמר לפניו ר' שמעון בר רבי: שמא יונתן בן עמרם תלמידך הוא, שאינו רוצה ליהנות מכבוד תורה מימיו? בדקו ואשכח, אמר רבי: יכנסו הכל. רבי לטעמיה, דאמר רבי: אין פורענות בא לעולם אלא בשביל עמי הארץ."²⁵

²³ ברי"ז, ז.

²⁴ בבלי תענית יא, ע"א.

²⁵ בבלי בי"ב ח, ע"א.

לדעת רבינו הקדוש עמי הארצות אשמים בפורענות ולכן לא מגיע להם ליהנות מאוצרותיו ולהינצל ממנה. ר' יונתן בן עמרם מראה לרבינו הקדוש שגם העורב קיבל את פרנסתו מנח ומהקב"ה לפני משורת הדין למרות שהוא עצמו נוהג במידת הדין.

עד כאן ראינו את מערכת היחסים של העורב עם ילדיו כאשר הניגוד לעורב הוא הנשר, אולם בסיפור המבול כניגוד לעורב מוצגת היונה. הייחודיות של היונה מבין העופות מתבטאת דווקא במערכת הזוגיות שלה. ליונה יש בן זוג אחד לכל אורך חייה ולכן התכונה הבולטת שלה היא יכולת השיבה לביתה. תכונה זו שימשה את בני האדם לאורך ההיסטוריה כאשר השתמשו ביונים להעברת דואר מתוך האמון ביכולתה לשוב לביתה. דימוי זה משמש את הנביא ישעיהו בנבואת הנחמה לתאר את קיבוץ הגלויות: "מי אֵלֶּה קָעַב תְּעֹפְיָנָה וְכִיּוֹנִים אֶל אֶרֶבְתֵּיהֶם".²⁶ תיאור שילוח היונה שואל מושגים ממערכות זוגיות- נח שולח אותה "מאתו" ושולח את ידו לקחתה "ויבא אותה אליו". היונה שאינה מוצאת מנוח מחוץ לתיבה נחה על זרועו של נח. בשילוח הראשון שבה היונה אל נח ורק לאחר מכן אל התיבה.

כבר הוזכרה חשדנותו של העורב באשתו כסיבה לנהיגה עם ילדיו במידת הדין אולם המדרש שם טענה זו בפי העורב גם כנגד נח:

"וישלח את הערב, אמר ריש לקיש: תשובה ניצחת השיבו עורב לנח, אמר לו: רבך שונאני ואתה שנאתני. רבך שונאני - מן הטהורין שבעה, מן הטמאים שנים. ואתה שנאתני - שאתה מניח ממין שבעה ושולח ממין שנים, אם פוגע בי שר חמה או שר צנה לא נמצא עולם חסר בריה

²⁶ ישי"ס, ח.

אחת? או שמא לאשתי אתה צריך? אמר לו: רשע: במותר לי נאסר לי -
בנאסר לי לא כל שכן.²⁷

בהסתמך על מדרשים אלו מציע אור החיים הקדוש כמה הסברים לשילוח
העורב מן התיבה:

א. נח גרש את העורב מהתיבה על כך ששמש בה.

ב. העורב טוען כנגד נח שתי טענות. אחת שנח נוהג עמו באכזריות משום
שאם הוא ימות תיכחד אוכלוסיית העורבים, והשנייה שנח חושק
באשתו משום שראה אותו משמש בתיבה. על כך עונה לו נח שהוא רשע,
משום שהפוסל במומו פוסל, רבו של נח הוא גם רבו של העורב, וטענתו
תשובתו- העובדה ששמש בתיבה תמנע מאוכלוסיית העורבים להיכחד
גם אם העורב ימות, משום שהעורבת התעברה.

על מה שאמר רבך ולא רבו קראו רשע, ועל מה שדן כי לאשתו הוא
צריך כי קל וחומר הוא במותר לי נאסר באסור מכל שכן. עוד נתכוין
לומר לו רשע על דרך אומרם ז"ל

דבריו אינם מסבירים מדוע נכתב הסיפור בתורה.

מלבד זאת, מדברינו עד כה, נראה שהעורב הוא העוף שטבעו הוא המתאים
ביותר לשליחות. ברגע שיוכל הוא יעזוב את אשתו וילדיו ויעוף לאכול מהפגרים
הפזורים על פני האדמה החרבה. לעומתו, היונה בוודאי תשוב לתיבה גם אם
תמצא מקום יבש משום שבן זוגה נמצא בתיבה. מדוע, אם כן מתהפכים
תפקידיהם?²⁸

²⁷ בבלי סנהדרין קח, ע"ב.

²⁸ ראוי לציין שבסיפור המבול הבבלי תפקידיהם של היונה והעורב אכן הפוכים.

נשוב לתשובתו של הרב גרוסמן על כך שתיאור שילוח העופות משתלב בתהליך הבריאה המתחדשת. שילוח העורב מעיד על כך שנח חשב שהעולם החדש נברא במידת הדין כמו העולם שעלה במחשבה להיבראות והתברר שאינו יכול להתקיים. בני האדם ובני האלוהים קלקלו והשחיתו ונידונו במידת הדין כבני העורב. שילוח היונה וההדרגתיות שבו מראה שהבריאה החדשה תתנהל במידה מסוימת כמערכת זוגית בין הקב"ה ובין ברואיו. מעתה רק אדם שייבחר ויבחר בכך יזכה למערכת יחסים עם ה'. לא עוד ענישה בדין אלא אפשרות לתשובה ותיקון.

יהיו דברי תורה אלו לעילוי נשמת

אבי מורי יואב פנחס בן יצחק

אחות סבי רחל בת יוסף

וסבתי יפה בת מאיר

ת.נ.צ.ב.ה